

พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน Buddhism and Human Rights Promoting

พระครูปลัดเถรานุวัตร (สุเทพ ติเยียม)¹

บทคัดย่อ

สิทธิมนุษยชน หมายถึง สิทธิต่างๆ ที่มนุษย์แต่ละคนได้มาเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และทุกคนสามารถปฏิบัติตามสิทธิมนุษยชนได้โดยชอบธรรมโดยมีลักษณะเฉพาะดังนี้ 1) เป็นสิทธิที่ติดตัวมากับมนุษย์ (Inherent) 2) เป็นสิทธิที่เป็นสากล (Universal) 3) เป็นสิทธิที่ไม่อาจถ่ายโอนให้แก่กันได้ (Inalienable) และ 4) เป็นสิทธิที่ไม่ถูกแยกออกจากกัน (Indivisible) สิทธิดังกล่าวนี้มีความเป็นสากลและเป็นนิรันดร ฉะนั้น จุดมุ่งหมายของสิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุข ความเสมอภาคของมวลมนุษยชาติในโลก สิทธิมนุษยชนมีขอบเขตเพียง 2 ประการ ได้แก่ (1) สิทธิมนุษยชนโดยทั่วไป หมายถึง การปฏิบัติต่อกันด้วยความเป็นพี่เป็นน้องระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นต้น (2) สิทธิมนุษยชนโดยธรรม หมายถึง การปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งที่อยู่ในโลก เสมือนว่าสรรพสิ่งนั้นล้วนเป็นพี่น้องกันกับมนุษย์ เพราะมนุษย์ได้พึ่งพาอาศัยในการดำรงชีวิตอยู่ สิทธิมนุษยชนโดยธรรม จึงมีความหมายที่กว้าง เช่น มนุษย์กับสัตว์ เป็นต้น

หลักธรรมที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนา เป็นแนวปฏิบัติที่ถือได้ว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชนหมู่มากโดยไม่มีประมาณไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ฐานะทางสังคม ภาษาและศาสนาเช่น หลักศรัทธา ความเชื่อ หลักกรรม หลักเบญจศีลและเบญจธรรม เป็นต้นจัดเป็นหลักการปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งมีอยู่หลายระดับแห่งการเข้าถึง ตามความรู้ความสามารถทางสติปัญญาของแต่ละบุคคล มีความสอดคล้องกลมกลืนกัน สนับสนุนกันจากระดับต้นไปสู่ระดับกลาง หนุนเนื่องไปสู่ระดับสูง ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักการก่อให้เกิดประโยชน์ 3 อย่าง ได้แก่ 1) อุตตตลประโยชน์ ประโยชน์ส่วนตน 2) ปรัตถประโยชน์ ประโยชน์ของผู้อื่น และ 3) อุภยัตถประโยชน์ ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย

ทั้งสิทธิมนุษยชนและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาล้วนมีการส่งเสริมให้ปฏิเสธความชั่ว สนับสนุนให้กระทำ ความดีต่อกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงอยู่ในฐานะสนับสนุน ส่งเสริม และพัฒนาชีวิตมวลมนุษย์ให้เข้าถึงสันติสุขทั้งด้านส่วนตัวและส่วนรวมตลอดไป

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, สิทธิมนุษยชน

Abstract

Human Rights means the rights that belong to every person, from birth until death. Everyone has a basic rights and freedom which are regularly protected by legal rights. The particularity of rights are 1) Inherent rights 2) Universal rights 3) Inalienable rights and 4) Indivisible rights. The purpose of human rights are the benefit and the equal of human in the world. There are 2 scopes of human

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

rights 1) General human rights means to treat each other as brotherhood between human and human 2) Human rights in righteousness means to treat everything in the world as brotherhood because human have to existence by complementing. Thus, human rights in righteousness has a wide meaning such as human and animals.

Dharma principle that promote human right is the best practice to be the benefit for all without distinction as nation, caste, language and religion such as faith, believe, five precepts and five dharma. There are many levels to approach depend on intellectual ability of the individual. A harmony support from the beginning to intermediate level and high level respectively. With practical training to self developed will make three benefits 1) self benefit 2) benefit for other and 3) mutual benefits.

Both Human rights and Dharma principle of Buddhism are promote to refuse the bad thing and support the good acting as human being. Dharma principle of Buddhism has a responsibility to support, promote and develop the human life to approach the personal peace and social peace forever.

Keywords : (1) Buddhism (2) Human Rights

1. บทนำ

สภาพการณ์ของสังคมไทยในปัจจุบัน มีความแตกแยกทางความคิด โดยมีพื้นฐานมาจากการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีการแข่งขันกันด้านต่างๆ เช่น การแข่งขันกันทำธุรกิจ การค้าการลงทุน ภาวะทางเศรษฐกิจที่กำลังพัฒนาจากพื้นฐานทางสังคมเกษตรเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม โดยมีระบบทุนนิยมสากลเป็นพื้นฐาน โลกกำลังให้ความสนใจในการปกครองในระบบประชาธิปไตย ที่ถือว่า ให้สิทธิกับมนุษย์ในสังคมมากที่สุดภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อพวกเขาเหล่านั้นออกมาเรียกร้องสิทธิอันจะพึงมีพึงได้ตามสิทธิที่ควรได้ ตามกลไกที่รัฐมอบให้ภายใต้รัฐธรรมนูญ “มนุษย์ทุกคนควรมีสิทธิประจำตัวไม่อาจถูกทำลายโดยอำนาจใดๆ ไม่ว่าอำนาจนั้นจะได้มาโดยชอบธรรมหรือไม่ก็ตาม” การเรียกร้องความชอบธรรมตาม สิทธิที่พึงมีพึงได้ ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของมนุษยธรรมด้วย เพราะการเรียกร้องตามสิทธิของเรา อาจล่วงล้ำสิทธิของคนอื่น ดังนั้น ควรมีมาตรการในการควบคุมสิทธิทั้งสองด้านให้มีมาตรฐานเดียวกัน คานท์เชื่อว่า “หลักการอันเป็นปฐม

หรือบ่อเกิดที่แท้จริงในการกระทำความดี หรือการประพฤติดีของมนุษย์นั้นคือ เหตุผล และได้อธิบายเพิ่มเติมว่าเป็นเพราะมนุษย์มีเหตุผลเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับหลักการในการกระทำของมนุษย์ มนุษย์จึงสามารถแยกแยะได้ว่าอะไรคือสิ่งที่ดี อะไรคือสิ่งที่เลว อะไรถูก อะไรผิด” (Kant, 1964)

หลักมนุษยธรรมในพระพุทธศาสนาจะเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์โดยสมบูรณ์ เพราะเน้นถึงความเป็นตัวตนของตัวเอง สนับสนุนและส่งเสริมความสำคัญของมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขที่มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแต่อย่างไรก็ตาม หลักคำสอนพื้นฐาน คือ ศีล 5 ธรรม 5 เพราะศีล 5 คือองค์ประกอบพื้นฐานในการดำเนินชีวิตให้ตั้งอยู่บนความชอบธรรมในสังคมมนุษย์ การศึกษาเปรียบเทียบหลักสิทธิมนุษยชนในระดับสากล กับหลักมนุษยธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการศึกษาถึงความเหมือนและความต่างในแต่ละด้าน เพื่อนำมาเป็นรูปแบบอย่างและเป็นหลัก ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม เพราะคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือศักดิ์ศรี

ความเป็นคนเป็นสิ่งที่ทุกคนมีติดตัวมาแต่กำเนิด โดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือแนวคิดอื่นๆ เผ่าพันธุ์ หรือสังคม ทรัพย์สิน ถิ่นกำเนิด ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงมีความหมายอย่างยิ่งสำหรับสังคมทุกสังคม หากสังคมใดไร้สิทธิมนุษยชน สังคมนั้นย่อมเต็มไปด้วย ความอยุติธรรม การเอารัดเอาเปรียบ การละเมิดสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตลอดจน การทารุณกรรมโหดร้าย (คณะกรรมการประสานงานองค์กรสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย, 2527)

แนวคิดหลักที่ว่า “มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาเท่าเทียมกัน มนุษย์มีสิทธิบางประการที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดจนกระทั่งถึงแก่ความตาย สิทธิดังกล่าวได้แก่สิทธิในชีวิต เสรีภาพในร่างกาย และความเสมอภาคซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่อาจโอนให้แก่กันได้และใครจะล่วงละเมิดมิได้ หากมีการล่วงละเมิดก็อาจจะก่อให้เกิดอันตราย หรือกระทบกระเทือนเสื่อมเสียต่อสภาพของความเป็นมนุษย์” (สมชาย กษิติประดิษฐ์, 2546)

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่สูงกว่าความเป็นมนุษย์ในแง่ที่ว่า หลักธรรมไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์มีสิทธิเพื่อมีชีวิตอยู่ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ความเป็นมนุษย์ควรมีเป้าหมายที่สูงส่งกว่า คือการมีศีลธรรมและการใช้ศีลธรรมในการดำรงตนอยู่ในสังคม การพัฒนาตนให้เกิดความหลุดพ้นจากโลกที่เรียกว่า “วัฏจักร” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536) และพระพุทธศาสนาได้แบ่งหลักมนุษยธรรมสำหรับการใช้ปกครองเป็นระบบที่ชัดเจน ธรรมสำหรับผู้ปกครองในระบบประชาธิปไตย คือ “อปริหานิยธรรม 3 ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมมีไว้เพื่อความเจริญของงามฝ่ายเดียวสำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง ได้แก่ หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ พร้อมเพรียงกันประชุม ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ อันขัดต่อหลักการเดิม ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้

2. หลักสิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนมีมาแต่

เกิดจะถูกนิยามขึ้นเพื่อก่อให้เกิดอิสรเสรีภาพที่เท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์และเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติต่อกันอย่างเคารพ แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์บางคนกลับใช้สิทธิมนุษยชนอย่างไม่ค่อยจะถูกต่อนัก สิทธิมนุษยชนจึงถูกตีความและนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดความขัดแย้งต่อกันนำไปสู่การเกิดสงคราม มนุษย์บางคนหรือบางกลุ่มนำหลักสิทธิมนุษยชนไปใช้อย่างไม่ถูกต้อง มีการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสิทธิมนุษยชนโดยยึดถือเอาความคิดว่าตนเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง มนุษย์มักยึดเอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลักก่อให้เกิดความขัดแย้งที่เป็นภัยคุกคามต่อชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากการแข่งขันทางการเมืองและเศรษฐกิจ สงคราม รวมถึงการที่บางประเทศสะสมอาวุธเพื่อใช้ในการทำสงคราม นอกจากนี้ปัญหาความไม่เสมอภาคยังคงมีอยู่ในสังคมดังจะเห็นได้จากลัทธิทุนนิยมที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างชัดเจน ปัญหาดังกล่าวอาจแก้ไขโดยการที่มนุษย์ในสังคมปฏิบัติต่อกันด้วยความรักและเมตตาจิต และมนุษย์ควรใช้สติปัญญาพิจารณาว่าควรปฏิบัติต่อกันอย่างไรเพื่อรักษาเสรีภาพของตนในขณะที่เดียวกันก็อย่าทำลายเสรีภาพของผู้อื่น แต่อย่างไรก็ตามจิตใจของมนุษย์อยู่เหนือการควบคุมการกระทำดีหรือชั่วทั้งหลาย ทำให้หลักการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนอาจโน้มเอียงต่อการทำความดีหรือความชั่วได้ตามสภาวะจิตใจของบุคคลนั้น ดังนั้นหลักความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนจึงควรได้รับการชำระให้บริสุทธิ์ปราศจากอคติอันคับแคบและแบ่งฝักแบ่งฝ่ายเช่นเดียวกับจิตใจมนุษย์โดยใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าพระพุทเจ้า เพื่อที่มนุษย์จะได้ละเว้นจากการทำความชั่วและมุ่งทำความดี

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน คือ สิทธิที่มนุษย์ทุกคนพึงมีในฐานะที่เป็นมนุษย์ แต่สิทธิของมนุษย์ก็เกี่ยวข้องกับอดีต ตั้งแต่มีการกำเนิดมนุษย์ขึ้นมาในโลกนี้ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ก็มีแต่ธรรมชาติเท่านั้นที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ ในระยะเริ่มแรกมนุษย์ก็คงจะไม่แตกต่างไปจากสัตว์ซึ่งต่างก็จะต้องดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความเจริญก้าวหน้าขึ้น มีการอยู่กัน

เป็นกลุ่ม เป็นครอบครัว เป็นชนเผ่า เป็นรัฐตามลำดับความไม่เป็นธรรมก็เกิดขึ้นในระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวาย ความไม่สงบสุข ความเอารัดเอาเปรียบ ความขัดแย้งรุนแรงเกิดขึ้นบางครั้งถึงขนาดเป็นการป่าเถื่อนไม่มีมนุษยธรรมมนุษย์ จึงต้องการที่จะได้รับการปกป้องคุ้มครองมีความปลอดภัยตลอดจนได้รับสิทธิต่างๆ ของตนเองอันจะพึงมีมนุษย์จึงได้พิจารณาถึงสิทธิตามธรรมชาติ สำหรับแนวคิดในเรื่องสิทธิตามธรรมชาตินี้เป็นที่มาอันสำคัญยิ่งของสิทธิมนุษยชน (เสนห์ จามริก, 2545)

บรรเจิด สิงคะเนติ (2547) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สิทธิมนุษยชนหรือสิทธิของทุกๆ คนสิทธิประเภทนี้ ได้แก่ สิทธิที่รัฐธรรมนูญมุ่งที่จะให้ความคุ้มครองแก่ทุกๆ คน โดยมีได้แบ่งแยกกว่าบุคคลนั้นจะเป็นคนของชาติใด เชื้อชาติใด หรือศาสนาใด หากบุคคลนั้นเข้ามาอยู่ในขอบเขตอำนาจรัฐที่ใช้รัฐธรรมนูญของประเทศนั้น บุคคลนั้นย่อมได้รับความคุ้มครองภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นๆ ด้วยสิทธิมนุษยชนเป็นคุณลักษณะประจำตัวของมนุษย์ทุกคนเป็นสิทธิเสรีภาพตามธรรมชาติที่เป็นของมนุษย์ในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์และด้วยเหตุผลแต่เพียงอย่างเดียวว่า เพราะเขาเกิดมาเป็นมนุษย์มนุษย์ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพเหล่านี้ อยู่แล้วตั้งแต่ก่อนที่จะมีรัฐเกิดขึ้น สิทธิประเภทนี้ ได้แก่ สิทธิในชีวิตและร่างกาย เสรีภาพในทางศาสนา เป็นต้น

ชะวักชัย ภาติณฐ์ (2548) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “สิทธิมนุษยชน หมายถึง สิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความเท่าเทียมกันในแง่ศักดิ์และสิทธิ เพื่อดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ อายุ ภาษา ศาสนา และสถานภาพทางกายและสุขภาพ รวมทั้งความเชื่อทางการเมือง หรือความเชื่ออื่นๆ ที่ขึ้นกับพื้นเพทางสังคม ชาติกำเนิด สิทธิทางสถานะ และการครอบครองทรัพย์สิน ความเป็นจริงเหล่านี้หากไม่เป็นไปตามสิทธิขั้นพื้นฐาน ย่อมทำให้เกิดการเรียกร้องขึ้นในด้านศีลธรรมว่าเป็นสิทธิที่มีมาแต่กำเนิดไม่สามารถถ่ายโอนให้กันได้” (ชะวักชัย ภาติณฐ์, 2548)

สิทธิมนุษยชน คือ จุดเริ่มต้นของสันติภาพของ

โลกมนุษย์ เพราะมนุษยชาติที่เกิดมาในโลก “ย่อมมีสิทธิและหน้าที่โดยธรรมชาติด้วยกันทุกคน นอกจากสิทธิและหน้าที่โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์ยังมีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายอีกมากมาย ซึ่งในกรณีนี้จะศึกษาได้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายรัฐธรรมนูญ และสิทธิมนุษยชนตามปฏิญญาสากลแห่งสหประชาชาติตลอดจนสิทธิและหน้าที่ทางศีลธรรม สิทธิและหน้าที่จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สิทธิของบุคคลคนหนึ่งก็เป็นหน้าที่ของบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่ไม่มีหน้าที่ ที่นั้นย่อมมีสิทธิควบคู่กันไป” (สำเนียง ยอดศิริ, 2544)

ความสำคัญของหลักสิทธิมนุษยชน มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาเท่าเทียมกัน “มนุษย์มีสิทธิบางประการที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดจนกระทั่งถึงแก่ความตาย สิทธิดังกล่าวได้แก่สิทธิในชีวิต เสรีภาพในร่างกาย และความเสมอภาคซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่อาจโอนให้แก่กันได้และใครจะล่วงละเมิดมิได้ หากมีการล่วงละเมิดก็อาจจะก่อให้เกิดอันตราย หรือกระทบกระเทือนเสื่อมเสียต่อสภาพของความเป็นมนุษย์”

1) มนุษย์ชนทุกคนเกิดมาแล้วย่อมมีสิทธิในตนเอง สามารถปกป้องตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี ไม่สมควรที่บุคคลอื่นจะถือสิทธิ ครอบครอง ชื้อขายใช้แรงงานกดขี่ทรมาน หรือการลงโทษด้วยวิธีการที่โหดร้าย

2) มนุษย์เป็นสัตว์สังคม คือชอบอยู่ร่วมกัน เป็นกลุ่มเป็นพวก มีอิสระ สร้างสรรค์ผลงาน พัฒนาศักยภาพของตนเอง

3) มนุษย์มีเกียรติภูมิที่เกิดเป็นมนุษย์ มีคุณค่าในตนเอง มีความภาคภูมิใจ ไม่ควรเหยียดหยามบุคคลอื่นในด้านชื่อเสียง เกียรติยศ การประจาน ต่อสาธารณชนให้เสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง ดังนั้น กฎหมายจึงต้องคุ้มครองป้องกันสิทธิของบุคคล เกียรติยศ ชื่อเสียง

4) มนุษย์ทุกคนเกิดมามีฐานะไม่เท่าเทียมกัน ศักยภาพไม่เท่าเทียมกันแม้ถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ผิวกาย สุข สถานภาพทางสังคม การศึกษาไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้น บุคคลพึงได้รับการคุ้มครองจากรัฐในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐ (สมชาย กษิติประดิษฐ์, 2548)

สิทธิมนุษยชนแบ่งย่อยออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

(1) สิทธิทางกฎหมาย หรือ อำนาจหรือประโยชน์ที่บุคคลที่จะได้รับ การรับรองและคุ้มครองโดยกฎหมาย (2) สิทธิทางธรรม เป็นลักษณะเอกเทศไม่ขึ้นกับกฎเกณฑ์ของสังคมหรือสถาบันใดแต่ยังอยู่ในอุดมคติและความสำนึกของมนุษย์

สรุปว่า สิทธิมนุษยชน เป็นเรื่องทางอุดมการณ์ที่มนุษย์ยังต้องพยายามต่อสู้ดิ้นรนให้มีการรับรองและคุ้มครองตามความเป็นจริง ถึงแม้จะดูว่าสิทธิมนุษยชนนั้นก็ยังมีอำนาจอยู่ในตัวเช่นกัน ได้แก่ ความรู้สึกผิดชอบของมนุษย์ หรือทางจริยธรรมที่มนุษย์ตระหนักว่า สิทธิมนุษยชนน่าจะเป็นมาตรฐานขั้นต่ำสุดที่มนุษย์ควรปฏิบัติต่อกันหรือเป็นหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษยชาติทั่วโลก อันเป็นรากฐานแห่งเสรีภาพและสันติภาพของโลก

3. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมหลักสิทธิมนุษยชน

พระพุทธศาสนา เป็นเครื่องชี้ทางที่นำไปสู่ขบวนการปฏิรูปสังคมให้เกิดเสรีภาพและความยุติธรรม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการนำมนุษย์ไปสู่การหลุดพ้นทุกข์วิวัฒนาการที่กล่าวว่า “การหลุดพ้นจากพลังของธรรมชาติและจากอำนาจครอบงำของอภิสิทธิ์ชนหรือกลุ่มอภิสิทธิ์ จึงต้องไปด้วยกันถึงจะเป็นเครื่องแสดงถึงความก้าวหน้าของมนุษยชาติ” เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระจากพลังงานธรรมชาติมากขึ้นตามลำดับซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ถือว่าชีวิตขึ้นอยู่กับภาวะผันผวนทางกายภาพอันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย จากการเกิดขึ้นของชีวิตเอง อาจกล่าวได้ว่า การหลุดพ้นและเสรีภาพที่แท้จริงคือการหลุดพ้นและเสรีภาพที่มาจากภายในของมนุษย์และในความสัมพันธ์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองนอกจากนี้แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพในปัจจุบันยังเป็นเพียงการรองรับสิทธิและเสรีภาพในความทะยานอยากและช่วงชิงสิ่งที่พุทธศาสนามองว่าเป็นภาพลวงตาและอนิจจังเท่านั้น ดังนั้นสิทธิมนุษยชนจึงถูกนำไปใช้ในทางที่ผิดเพื่อจุดประสงค์ในการ

ปกป้องรักษาตนเอง หรือกระทำการต่างๆตามใจชอบเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนต้องการหรือที่ร้ายแรงที่สุดอาจรวมถึงการทำลายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง หลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ ความรู้ซึ่งเป็นแนวทางนำไปสู่คุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ ความรู้หรือการตื่นขึ้นมารู้จักตนเองเป็นก้าวแรกที่สำคัญที่จะทำให้เราออกไปจากอึดอัดหรือการยึดมั่นในตนเองเพื่อที่คนเราจะสามารถดำรงชีวิตได้อย่างอิสระและหลุดพ้นจากการครอบงำโดยสิ่งอื่นอย่างแท้จริง ทางด้านปมการแบ่งแยกส่วนที่เหนือกว่าหรือด้อยกว่าเป็นปัญหาที่มีมาช้านานแล้วในสังคม แต่ในทางพุทธศาสนามนุษย์จะสามารถบรรลุความสมบูรณ์ของมนุษย์ได้โดยไม่มี การแบ่งแยกในเรื่องของชนชั้น เชื้อชาติ และเพศ ดังนั้นปัญหาเรื่องการแบ่งแยกดังกล่าวจึงเป็นทุกข์ที่มนุษย์จะต้องกำจัดออกไป

พุทธศาสนายังให้คุณค่าในเรื่องความรู้จักพอประมาณหรือทางสายกลาง และมุ่งไปสู่การดับทุกข์และการหลุดพ้นจากตัวตนที่เป็นอนิจจัง การหลุดพ้นจากตัวตนเพื่อแสวงหาตัวตนที่แท้จริงนั้น จะกระทำสำเร็จและบรรลุผลได้ก็แต่โดยความพยายามและกรรมของแต่ละบุคคลโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการบังคับบัญชาหรือการควบคุมจากภายนอก อย่างมากที่สุดคนเราอาจต้องการเพียงแค่การชี้แนะแนวทางในการคิด สิทธิบังคับไม่ว่าในรูปแบบใดก็เป็นที่รังเกียจสำหรับพุทธศาสนา

หลักความหลุดพ้นเป็นแนวความคิดในเรื่องสิทธิมนุษยชนของทฤษฎีวิวัฒนาการที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา แต่พุทธศาสนามองได้ไกลและลึกซึ้งกว่าโดยมองเข้าไปถึงความหลุดพ้นจากตัวตนที่เป็นอนิจจังไปสู่ตัวตนที่แท้จริงไม่เพียงแต่หลุดพ้นจากการครอบงำภายนอกเท่านั้น จึงถือได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสตร์แห่งการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง หากเรานำหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนามาปรับใช้ควบคู่กับหลักเกณฑ์สิทธิมนุษยชนที่มีอยู่คงทำให้มนุษย์สามารถรักษาสิทธิและเสรีภาพของตนได้โดยไม่กระทบสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่นซึ่งการปฏิบัติต่อกันโดยเคารพซึ่งกันและกันนี้จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์

ของสิทธิมนุษยชนที่ต้องการให้สังคมโลกเกิดสันติภาพและความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมระหว่างประเทศในท้ายที่สุด การทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ทั้งระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรมย่อมเอื้ออำนวยให้เกิดความรู้และความเข้าใจอันนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ความรู้และความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน มีกระบวนการ ดังนี้

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ได้มีการบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่

1) **พระวินัยปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยวินัย คือศีลของภิกษุ ภิกษุณี มีเรื่องเล่าประวัติความเป็นมาที่ทรงบัญญัติวินัยอย่างละเอียด นอกจากนั้นยังมีเรื่องเกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติ และวิธีดำเนินการในการบริหารคณะสงฆ์โดยพิสดาร

2) **พระสุตตันตปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยพระสูตร คือคำเทศนาสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวก มีเรื่องราวประกอบมาก รวมทั้งรายละเอียดแห่งการที่ทรงโต้ตอบกับนักบวชแห่งศาสนาอื่นและผู้ที่มาซักถาม มีกล่าวถึงภูมิประเทศเหตุการณ์ บุคคลและกาลเวลาพลอยให้ได้ประโยชน์ในการศึกษาชีวิต ของชาวอินเดียในครั้งนั้น

3) **อภิธรรมปิฎก** คัมภีร์ว่าด้วยอภิธรรม กล่าวถึงเนื้อธรรมะล้วนๆ ไม่มีภูมิประเทศ เหตุการณ์ บุคคลและกาลเวลา เข้ามาประกอบด้วย (วิ.ป. (ไทย). ๘/๘๒๖/๒๒๔.)

หลักธรรมส่วนใหญ่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก กับพระอภิธรรมปิฎก มีบางส่วนรวมอยู่ใน พระวินัยปิฎก หลักธรรมเป็นคำสอนที่เรียกกันทั่วไปว่า พระธรรม ซึ่งต่างจากพระวินัย เพราะ “พระวินัยเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติของ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมและมีวิถีชีวิตต่างจากฆราวาส จึงต้องมีระบบระเบียบปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมซึ่งไม่ได้เป็นเรื่องที่มีอยู่ตามธรรมชาติ” (สุนทร ณ รัชชี, 2543)

หลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่นำมาสั่งสอนนั้น มีความหมายรวมทั้งส่วนที่เป็นสัจธรรม คือ ความจริง และจริยธรรม คือ หลักปฏิบัติ เพื่อให้เข้าถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติและ ความจริงสูงสุด อันทำให้ทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิง ดังนั้น หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ “ส่วนที่หนึ่งเป็นอภิปรัชญาที่กล่าวถึงความจริงของจักรวาลของโลกของสรรพสิ่งและของมนุษย์ กล่าวถึงธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ” (สุวัณน์ จันทรวงศ์, 2540)

ส่วนที่สองเป็นจริยศาสตร์ ที่สอนให้มนุษย์เข้าใจความหมายของชีวิต สอน ให้มนุษย์รู้จักดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ของตนเองและของผู้อื่นด้วยความไม่ประมาท สอนให้รู้จักใช้ชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติสอดคล้องกับธรรมชาติโดยเน้นในเรื่องของกรรมการประพฤติตนและความเพียรพยายาม โดยสอนให้มนุษย์แสวงหาคำตอบในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

หลักธรรมที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสรู้มีความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ 3 ประการ

1) **พระปัญญาคุณ** ในการที่ทรงเป็นพระสัมพันธัญญ์

2) **พระวิสุทธิคุณ** ที่ทรงปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิงอันหมายถึง ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่นและผู้เบิกบาน พร้อมทั้งปลุกชาวโลกให้รู้ให้ตื่นและให้เบิกบานปราศจากความหลับใหล คือ กิเลสดับหมด

3) **พระมหากรุณาธิคุณ** ที่มีต่อทวยเทพดา มวลมนุษย์และสรรพสัตว์น้อยใหญ่ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538)

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้สรรพสัตว์ดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์สุข 3 ระดับคือ

1) **ระดับต้น (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)** คือ ประโยชน์ปัจจุบัน พระพุทธเจ้าสอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สุขตามสมควรแก่ อัดฉะภาพและขีดความสามารถที่พึงมี เช่น ความมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ มีหน้าที่การงาน อาชีพสุจริต เลี้ยงตัวได้ มีสถานภาพ เป็นที่ยอมรับของสังคม รักษาครอบครัววงศ์ตระกูล ให้เป็นที่

น่านับถือ

2) **ระดับกลาง (สัมปรายิกัตถะ)** คือ ประโยชน์เบื้องต้น ทรงสอนให้มนุษย์มุ่งในประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นด้วยการพัฒนาทาง จิตใจ ให้อยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย อันจะยังประโยชน์ทางจิตใจให้เกิดความสงบสุขแก่ตนเองต่อไปในกาลข้างหน้า เช่น การมีความอบอุ่นใจด้วยศรัทธาในหลักธรรม มีความภูมิใจในชีวิตที่สะอาด ด้วยความประพฤติสุจริต อิ่มใจในชีวิตที่มีคุณค่า ที่ได้เสียสละทำประโยชน์ให้เกิดขึ้น มั่นใจในความสามารถ แก้ปัญหาชีวิตโล่งใจว่าได้ทำความดีไว้แล้วเพื่อประโยชน์ในกาลข้างหน้า

3) **ระดับสูง (ปรมัตถะ)** คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ทรงสอนให้มนุษย์ มุ่งแสวงหาประโยชน์ขั้นสูงสุด เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงด้วยการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเข้าสู่ความ สะอาด สว่าง สงบ แห่งมรรคผล นิพพาน ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต กายใจไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผันแปรอยู่เป็นประจำละความยึดมั่น ถือมั่น รักษาใจให้ปลอดโปร่ง แจ่มใส สดชื่น เบิกบาน อยู่ตลอดเวลา ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา (ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๒๖๑-๒๖๒.)

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน โดยถือเอาวรรณะเป็นเครื่องแบ่งชั้นวรรณะกันอย่างรุนแรง พระองค์ทรงสอนให้เลิกคิดในเรื่องชั้นวรรณะโดยสิ้นเชิง ในสึลวิมังสชาติกว่า “ชาติและวรรณะเป็นของเปล่า ศิลต่างหากที่เป็นของสูงสุด ถ้าไม่มีศิลป์แล้ว “สุตะ” จะไม่มีประโยชน์อะไรในกัณณกตลสูตร ทรงตรัสว่า วรรณะทั้ง 4 คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และสูตร ถ้ามีคุณธรรมแล้วก็เชื่อว่าเสมอกันเรื่องความเสมอภาคนี้ปรากฏให้เห็นชัดแจ้งในเรื่องธรรมวินัย คือ ภิกษุในบวชก่อนจะได้รับความเคารพจากผู้บวชทีหลัง แม้ผู้บวชทีหลังจะเกิดในสกุลหรือวรรณะที่สูงกว่าก็ตาม ตัวอย่าง ในสมัยพุทธกาลก็เช่นพระราหุลซึ่งเป็นพระราชโอรส เมื่อบวชเป็นสามเณรก็ต้องให้ความเคารพแก่ผู้บวชก่อนเช่นกัน(ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒๓๐/๕๑๗.)

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาทำให้ทราบว่า เป็นหลักการปฏิบัติที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุข

แก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งมีอยู่หลายระดับแห่งการเข้าถึง ตามความรู้ความสามารถทางสติปัญญาของแต่ละบุคคล และประโยชน์สุขใน 3 ระดับที่กล่าวมานั้น จะมีความสอดคล้องกลมกลืนกัน สนับสนุนกันจากระดับต้นไปสู่ระดับกลาง หนุนเนื่องไปสู่ระดับสูง ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักการและแนวทางแห่งธรรมนั้น ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์ใน 3 อย่าง ได้แก่

- 1) อุตตตถประโยชน์ ประโยชน์ส่วนตน
- 2) ปรัตถประโยชน์ ประโยชน์ของผู้อื่น
- 3) อุภยตถประโยชน์ ประโยชน์ร่วมกัน

ทั้งสองฝ่าย (ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๒๖๑-๒๖๒.)

สรุป หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวปฏิบัติที่ถือได้ว่า เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชนหมู่มากโดยไม่มีประมาณไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ฐานะทางสังคม ภาษาและศาสนาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญลึกซึ้งตามแนวธรรม และแนวปฏิบัติ ตลอดถึงผลของการปฏิบัติตามแต่ละระดับของหลักธรรมนั้น ซึ่งการศึกษาในบทนี้เป็นการนำเสนอ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน ทำให้มวลมนุษย์เกิดความเห็นใจกัน มีความเป็นมิตรกัน และช่วยเหลือกัน ซึ่งเป็นหลักคุณธรรมอันดีที่มีในจิตใจของผู้ที่ชื่อว่ามนุษย์

4. บทสรุป

สิทธิมนุษยชน คือ สิทธิความเป็นมนุษย์หรือสิทธิในความเป็นคนอันเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีสิทธิติดตัวมาตั้งแต่เกิด สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ไม่สามารถโอนให้แก่กันได้และไม่มีบุคคล องค์กร หรือแม้แต่รัฐสามารถล่วงละเมิดความเป็นมนุษย์นี้ได้ สิทธิในความเป็นมนุษย์เป็นของทุกคนไม่เลือกว่าจะมีเชื้อชาติ แหล่งกำเนิด เพศ อายุ สีผิว ที่แตกต่างกันหรือ ยากดีมีเงินหรือเป็นคนพิการ สิทธิมนุษยชนไม่มีพรมแดน ไม่มีความแตกต่างใดๆ หมายถึง สิทธิต่างๆ ที่มนุษย์แต่ละคนได้มาเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และทุกคนสามารถปฏิบัติตามสิทธิมนุษยชนได้โดยชอบธรรมถูกต้องตามบทบัญญัติต่างๆ ที่ตราขึ้นในสังคมโลกมนุษย์ส่วนหลักธรรมในพระพุทธ

ศาสนาเป็นหลักธรรมที่มุ่งส่งเสริมคุณธรรมให้มียุติในจิตใจของมนุษย์เป็นหลักธรรมที่คุ้มครองโลกให้มวลหมู่มนุษย์พบกับความสุขในการดำเนินชีวิตอย่างมีอิสระเสรี เพราะเป็นหลักธรรมที่ประกอบด้วยหลักธรรมขั้นพื้นฐานขั้นกลางและขั้นสูงสุด เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมสันติภาพในมวลหมู่มนุษย์และมีจุดมุ่งหมายที่สูงขึ้นไปอีก คือ มุ่งไปสู่โลกุตระธรรม คือ พระนิพพาน หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีพื้นฐานจากความต้องการพ้นทุกข์ มีขอบเขต ระดับและการปฏิบัติที่ชัดเจน รวมทั้งมีผลหรือจุดหมายปลายทางที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์และสรรพสัตว์ สิ่งแวดล้อม ส่วนหลักสิทธิมนุษยชนแม้ว่าจะเน้นเพื่อความเสมอภาค ความเท่าเทียม ความปรองดองสามัคคีของผู้คนในสังคม เป็นต้น ก็มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติเช่นกัน ซึ่งถ้ามนุษย์สามารถปฏิบัติตามก็จะบรรลุผลที่พึงประสงค์ในระดับปัจจุบันได้ โดยในการทำงานใดๆก็ตามปัญหาย่อมเกิดเสมอ แต่เมื่อพบปัญหาสิ่งที่สำคัญที่สุดเราจะต้อง “รับมือ” กับปัญหาอย่างมีสติและที่สำคัญต้องยึดหลักธรรม ข้อคิดบางประการมาประยุกต์ใช้ได้ และมีสติอยู่เสมอเพราะสติจะเป็นพลังงานที่มีสภาวะธรรมที่สามารถระลึกได้ นึกได้ ไม่ลืม นอกจากนี้สติยังเป็นตัวชี้วัดผลงานของจิต ถ้าจิตมีกำลังของสติเพิ่มมากขึ้นจนถึงความตั้งมั่น จนเกิดสมาธิแน่นแน่วจะเกิดปัญหาเห็นแจ้ง (บุญชัย จงกลณี, 2558) ฉะนั้น หากต้องการปฏิบัติตามหลักสิทธิมนุษยชนให้สมบูรณ์และชัดเจนกว่านั้นสมควรนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทมาประยุกต์ใช้ร่วมกัน เพราะทั้ง 2 หลักการก็ล้วนมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสรรพสัตว์และสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ทั้งนั้นก็มิใช่ข้ออื่น ก็เพื่อดับทุกข์ แก้ไขปัญหาของชีวิตในด้านต่างๆ ของมวลมนุษยชาตินั่นเอง แม้ว่าหลักการวิธีการ แนวทางต่างๆ จะมีแตกต่างกันบ้าง ก็ถือเสียว่าเป็นเรื่องที่ดีที่ได้ศึกษาสิ่งที่ดีที่สุด พร้อมทั้งการปฏิบัติตามหลักการของทั้ง 2 ก็นับได้ว่ามีผลที่เป็นสุข สันติในชีวิตสังคมและโลกมนุษย์ได้อย่างแน่นอน

5. เอกสารอ้างอิง

1. คณะกรรมการประสานงานองค์กรสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย. (2527). **สิทธิราษฎร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย.
2. ชะวิชัย ภาติณฐ์. (2548). **กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการสิทธิมนุษยชน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.
3. บุญชัย จงกลณี. (2558). **หลักศีล ข้อธรรม ที่สำคัญในการทำงาน**. วารสารวิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย. ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน). หน้า 17-24.
4. บรรเจิด สิงคะเนติ. (2547). **หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน.
5. พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต. (2536). **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
6. มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2538). **วิปัสสนากัมมัฏฐานหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก**. พิมพ์ครั้งที่ 22. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
7. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
8. สมชาย กษิติประดิษฐ์. (2546). **สิทธิมนุษยชน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
9. สำเนียง ยอดศิริ. (2544). **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
10. สุนทร ณ รังษี. (2543). **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
11. สุวัฒน์ จันทระจาง. (2540). **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและ ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ.

12. เสน่ห์ จามริก. (2545). พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน.
กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิ
มนุษยชนแห่งชาติ.
13. Kant. Immanuel. Paton. H.J. translator. (1964).
Groudwork of the Metaphysic of Morals.
New York : Happer& Row. 1964.